

ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

سمیه پاپی^۱، سید جلال هاشمی^۲
پروانه ولوی^۳، مسعود صفایی مقدم^۴

چکیده

هدف: این پژوهش با هدف ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان انجام شد. **روش:** روش پژوهش، نظریه پردازی داده بنیاد متنی بود. **یافته‌ها و نتایج:** در الگوی قرآنی به دست آمده تغییر درونی مطلوب، عوامل علی عبارتند از: هدایتگر دانستن قرآن، عقل ورزی، اطاعت از خدا و پیامبران، ایمان و عمل صالح و مسئولیت عاملیت خویش. مسئولیت تغییر درونی مطلوب در شرایط زمینه‌ای خاصی همچون: انجام فرایض و مستحبات توسط انسان، پناه بردن به خدا، داشتن فضایل اخلاقی، سعه وجودی، بیداری فطرت، وجود رهبران صالح در جامعه، و مسئولیت پذیری خود رخ می‌دهد. شرایط عام و تعدیل کننده و تشدید کننده مسئولیت انسان در ایجاد تغییر درونی مطلوب در خود، شامل مسئولیت آگاهی یافتن و غفلت زدایی، تبختر و جانبداری غیر منطقی، همنشینی با نااهل، مادی گرایی، قلب مریض و قساوت قلب، تبعیت از هوای نفس و ظلم به خود، عصبان و سرکشی است. انسان مسئولیتش را برای ایجاد تغییر درونی مطلوب با انجام اعمال و راهبردهایی نظیر پندپذیری برای اصلاح رویه زندگی و امید به وعده‌ها، جستجوی الگو، عبرت گیری و درس آموزی، تعمیق آگاهی، مجاهده، مسئولیت رشد و تحول دائمی خود را آشکار می‌کند که اینها پیامدهای نیکویی شامل بهره‌مندی از امداد الهی، سیر تکاملی انسان، نیل به فوز و سعادت، سکینه و آرامش یافتن، پیوند انسان با حق و نیل به حیات طیبه را در پی دارند.

واژگان کلیدی: تغییر درونی مطلوب، الگوی قرآنی، روش داده بنیاد.

این مقاله برگرفته از رساله دانشجویی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت است.

دریافت مقاله: ۰۰/۰۲/۱۰؛ تصویب نهایی: ۰۰/۰۶/۱۲.

۱. دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.
۲. استادیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران (نویسنده مسئول) / نشانی: اهواز، بلوار گلستان، دانشگاه شهید چمران اهواز / نامبر: ۳۳۲۲۶۷۷ / Email: j.hashemi@scu.ac.ir
۳. دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.
۴. استاد گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

الف) مقدمه

ما در جهانی زندگی می‌کنیم که همه پدیده‌های آن به طور دائم در حال تغییر^۱ و نو شدن است. تغییر به لحاظ لغوی، به معنای دگرگون کردن، چیزی را به شکل و حالت دیگر درآوردن، از حالی به حال دیگر برگرداندن (عمید، ۱۳۸۹: ۴۴۴) و حرکت از یک وضعیت به وضعیت دیگر است. تغییر و تغیر از ماده «غیر»، به معنای تغییر صورت چیزی بدون تغییر ذات آن، تبدیل به غیر (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲)، تحول و دگرگون شدن چیزی (ابن منظور، ۱۴۱۴) است. حرکت و ثبات^۲ یا تحول و تغییر، از مباحث کهنی است که همواره دغدغه ذهنی بشر بوده است. هراکلیتوس^۳ منکر ثبات و بقاست و می‌گوید: هر چه را بنگری به یک اعتبار هست و به اعتبار دیگر نیست؛ نسبت به هیچ چیز نمی‌توان گفت می‌باشد، بلکه همه چیز در حال شدن است (فروغی، ۱۳۸۵) و تداوم حیات در ذرات هستی، وابسته به این تغییرات و دگرگونی‌هاست و این تغییرات تنها شامل طیف خاصی از پدیده‌ها و موجودات نیست. در نگاه فیلسوفان، دنیای مادی، دنیای تغییر و دگرگونی است و انسان نیز به عنوان جزئی از این نظام مادی، مشمول قاعده کلی تغییر است. در این جهان متحول، محور تسلسل پدیده‌ها و قضایا، انسان است و هر گونه فساد و رستگاری اجتماعی، ناشی از رفتار آحاد آن اجتماع است و افراد با تغییر احوال و اوضاع درونی خویش؛ یعنی با تغییر اهداف و ایدئالهای خود که منشأ رفتار آنان تلقی می‌شود، سبب تحول حوادث بیرونی و تغییرات بنیادین اجتماعی می‌شوند و به همین رو، سعادت و شقاوت ملت‌ها، در گرو تحولات درونی خود آنهاست. تغییر و تحول درونی در انسان می‌تواند جامعه نامطلوب را به سوی جامعه مطلوب و بر عکس - یعنی از کفر، شرک، عصیان و گناه، افساد و ضایع کردن نعمتهای الهی به ایمان و عقاید حقه، حالات پاک و اصلاح و اخلاق حسنه و شکر نعمت و طاعت الهی - راهبری کند. مطابق سنت همبستگی و ارتباط مستقیم تغییرات اجتماعی با تغییر و تحولات درونی افراد، شرط تغییر جامعه و تغییر احوال جامعه، تغییر احوال فردی و تغییر درونی افراد آن جامعه است؛ بنابراین، زمینه نجات و هلاکت جوامع مختلف را خود آن مردم به وجود می‌آورند.

مطابق قرآن، خداوند چنین قضایا را حتمی کرده که به انسان نعمتهایی را عطا کند که به حالات نفسانی او مربوط باشد؛ یعنی اگر آن حالات موافق هدایت الهی - پذیرش دعوت پیامبران - و فطرت انسان جریان یافت، آن نعمتها هم جریان داشته باشد. پس خداوند هیچ جامعه‌ای را تغییر نمی‌دهد و این انسان و احوال اوست که در تغییر مدخلیت دارد. به همین رو، در صورت عدم تغییر درونی در افراد، هزاران بار تغییر ساختارها و حکومتها، اوضاع دشوار اجتماعی را تغییر نمی‌دهد و در تسلسل بی نهایت نابسامانی‌ها به تغییر واقعی نمی‌رسیم. ملکیان (۱۳۹۸) معتقد است که ما به اندازه‌ای که درون خود را تغییر می‌دهیم، به همان

۱. Change

۲. Fixity

۳. Heraclitus

۱۲۰۳ سمیه پایی وهمکاران

اندازه جامعه و حاکمان را اصلاح می‌کنیم. اگر فرهنگ فردی؛ یعنی فرهنگ درونی هر یک از ما از نظر معنوی دگرگون شود، مشکلات اجتماعی و مشکلات زندگی جمعی مرتفع خواهد شد. اگر ما انسانها زندگی خوب، خوش و ارزشمندی نداشته باشیم و اوضاع و احوال درونی ما بدبود داشته باشد، ناخشنود می‌شویم و این امر روی روابط ما با جامعه اثر می‌گذارد و جامعه را ناسالم می‌کند. به عبارتی؛ درون ناسالم ما، بیرون را هم ناسالم می‌کند. برای اصلاح امور اجتماعی بیرونی، لازم است درون آدمیان دگرگون شود. وی بزرگ‌ترین مشکل یک جامعه را باورها، احساسات، عواطف، هیجانات و خواسته‌های شهروندان آن می‌داند و اگر آنان در خواسته‌های خود بازنگری کنند، آن‌گاه در همه نهادهای اجتماعی نیز بازنگری روی می‌هد و وضع جامعه به معنای همه نهادهای موجود در آن، مانند اقتصاد، سیاست، تعلیم و تربیت، خانواده، اخلاق، دین، حقوق و ... رو به بهبود می‌رود.

گلاسر^۱ (۲۰۱۰) در نظریه انتخاب خود بر این باور است که ما در هنگام تولد به صورت لوح سفید نبوده‌ایم که در انتظار نیروهای بیرونی برای ایجاد انگیزه در خود بمانیم. گلاسر قصد دارد افراد را به کنترل درونی رسانده و از اینکه تحت کنترل‌های بیرونی قرار گیرند، برهاند.

بعثت انبیا نیز با هدف تنبّه و هشیاری انسان و یادآوری حقیقت او که در ارتباط وجودی با خداست، بوده تا آدمی از مسیر ضلالت و گمراهی که نتیجه افکار باطل، باورهای کاذب و خواسته‌های نارواست، به مسیر هدایت و خواسته‌های معقول و باورهای صادق رهنمون شود و در نهایت، به کمال خود، قرب الی‌الله دست یابد. بر اساس اندیشه برآمده از قرآن کریم، هر تحولی از درون آغاز می‌شود و از آنجا به ساحت‌های دیگر گسترش می‌یابد. تغییر در رفتار انسان برخاسته از درون اوست. تغییر در رفتار و گفتار، از انقلاب درون آغاز می‌شود؛ که دگرگونی‌ها و رفتارها، زاییده اندیشه‌اند. در آیات قرآن کریم^۲ زمانی که بحث از تغییر «انفسی» به میان می‌آید، منظور آن نوع تغییری است که از درون و جان ملتها و جوامع آغاز می‌شود و آن دگرگونی در اندیشه است که نقطه آغازین حرکت است. بر این اساس، هرگونه تغییرات برونی، متکی بر تغییرات درونی ملتها و اقوام است و هرگونه پیروزی و شکستی که به قومی رسیده است، از همین جا سرچشمه می‌گیرد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۹، ج ۱۰: ۱۷۳)

در آیات قرآن کریم مکرراً به مباحث عاملیت انسان و قدرت اختیار و آزادی او در تغییر سرنوشت خود و اجتماع به صورت آشکارا و ضمنی اشاره شده است. برای مثال، ذیل آیه ۵۳ سوره انفال آمده است

^۱ Glasser

^۲ برای نمونه: «بی‌گمان خداوند آنچه را گروهی دارند دگرگون نمی‌کند (و از آنان نمی‌ستاند) مگر آنها آنچه در خویش دارند دگرگون سازند» (رعد: ۱۱)؛ یا: «آن [عذاب جهنم برای کفر و گناه کاری انسان] از این روست که خداوند نعمتی را که به گروهی بخشیده است نمی‌گرداند [دگرگون نمی‌کند] تا آنان آنچه در خود دارند بگردانند [دگرگون کنند]» (انفال: ۵۳)

۱۲۰۴ ♦ ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد متنی

که فطرت انسان، بر ایمان و پاکی استوار است و این انسان است که خود را تغییر می‌دهد. افراد، جامعه را می‌سازند و هرگونه تحوّل مثبت یا منفی در جامعه، بر پایه تحوّل فکری و فرهنگی افراد است. سعادت و شقاوت ملت‌ها، در گرو تحولات درونی آنهاست، نه قدرت و ثروت و اگر ما از نعمتها محروم می‌شویم، این زوال نعمتها از ناحیه خود ماست؛ وگرنه سنت خدا بر استمرار نعمتهاست. سید قطب بن شاذلی (۱۴۰۸، ج ۳: ۱۵۳۶) ذیل آیه یادشده می‌گوید: این آیه از سویی عدالت خداوند را بیان می‌کند که او در برخورد با بندگانش، نعمتی را از آنان نمی‌گیرد؛ مگر نیات، درون، روش و اوضاع خود را تغییر داده باشند و از سویی، دگرگونی‌ها را در زندگی انسان، مبتنی بر تغییر واقعی دلها، نیتهای، منش و رفتار انسانها قرار داده است؛ اوضاع و احوالاتی که خودشان انتخاب کرده‌اند. علامه طباطبایی نیز در تفسیر آیه ۱۱ سوره رعد که اشاره به سنت تغییر دارد، می‌نویسد: این سنت خداست که اوضاع هیچ قومی را دچار دگرگونی نمی‌سازد، مگر آنکه آن قوم خود برای دگرگونی حالات روحی خود دست به کار شوند. در تفسیر این آیه دو دیدگاه در خصوص تغییر آمده است:

۱) تغییر عبارت است از نگهداری و حفظ وضعیت موجود و احسن. حال اگر جامعه‌ای در چنین وضعیتی نبود و در وضعیت نامطلوب قرار داشت، مطابق این دیدگاه، آیه ۱۱ سوره رعد در این خصوص سکوت کرده است.

۲) تغییر عبارت است از حفظ وضعیت مطلوب (در صورت برقرار بودن وضعیت مطلوب در جامعه) و حرکت و تغییرات برای ایجاد وضعیت مطلوب و احسن (در صورت وجود جامعه‌ای نامطلوب). در این دیدگاه، وضعیت جامعه از دو حال خارج نیست: حالت اول؛ وضعیت مطلوب: در این حالت، جامعه باید تلاش خود را معطوف به حفظ وضعیت کند. در نگاه قرآنی، حفظ این وضعیت برای جامعه را می‌توان در شکرگزاری نسبت به نعمتهای الهی و امثال آن دانست. حالت دوم؛ وضعیت نامطلوب: خروج از این وضعیت و حرکت به سوی جامعه مطلوب و احسن، مستلزم تغییرات باطنی در توده امت است و اگر این تغییرات بنیادین رخ ندهد، جامعه در همان وضعیت باقی خواهد ماند. (صدری‌فر و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۷-۱۴۶)

۱. به «سنت تغییر» در آیه ۱۱ سوره رعد اشاره شده است: «بی‌گمان خداوند آنچه را گروهی دارند دگرگون نمی‌کند (و از آنان نمی‌ستاند) مگر آنها آنچه را که در خویش دارند دگرگون سازند. به نظر می‌رسد تعریف و تبیین دقیق «سنت تغییر» مبتنی بر تفسیری است که درباره «ما»ی موصوله- در این آیه- ارائه می‌شود. در این زمینه، دو دیدگاه وجود دارد: نخست آنکه «ما»ی موصوله اول به «نعمت» و «ما»ی موصوله دوم به «معاصی» بازمی‌گردد. در نتیجه، سنت تغییر، «تبدیل از وضعیت مطلوب به نامطلوب» معنا می‌شود. در دیدگاه دوم، «ما»ی موصوله اول به «نعمت و نعمت» و «ما»ی موصوله دوم به «معاصی و بازگشت از معاصی» معنا می‌شود. در نتیجه، سنت تغییر به «تبدیل از وضعیت مطلوب به نامطلوب و برعکس» معنا می‌شود. از این رو، در تبیین آیه، گروه اول این آیه را با آیه ۵۳ سوره انفال «آن عذاب جهنم برای کفر و گناه کاری انسان» از این روست که خداوند نعمتی را که به گروهی بخشیده است نمی‌گرداند [دگرگون نمی‌کند] تا آنان آنچه در خود دارند بگردانند [دگرگون کنند]...» قید زده‌اند و معنای خاصی ارائه داده‌اند؛ ولی گروه دوم، معنای عام و فراسیاقی از آیه ارائه داده‌اند. در برداشت

سَمیه پایی و همکاران ۱۲۰۵

در این پژوهش، منظور از تغییر درونی مطلوب در انسان، تغییراتی در ساحت باورها، احساسات، اراده و خواسته‌های اوست که استناد آشکار یا تلویحی آنها بر قرآن، مشخص و توجیه‌پذیر باشد. به همین رو، تغییرات بیرونی و نامطلوب در انسان - یا تغییراتی با معیارهای جانبی دیگر - در حاشیه قرار می‌گیرند.

به منظور آگاهی از فرایند و چگونگی ایجاد تغییر و تغییر درونی مطلوب در انسان و مداخله در این فرایند و هدایت مطلوب آن بر اساس معیارهای قرآن برای نیل به قرب الهی و دستیابی به حیات طیبه، مطالعه حاضر با به کارگیری روش‌شناسی پژوهش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد متنی می‌کوشد الگوی تغییر درونی مطلوب در انسان را با کاوش در آیات قرآنی کشف و ارائه کند. بر این اساس، در این پژوهش به منظور ارائه الگوی مذکور، سؤالات متعددی طرح و بررسی می‌شوند که عبارتند از: مطابق آیات قرآن کریم، تغییر درونی مطلوب در انسان چیست؟ عوامل علی اثرگذار بر تغییر درونی مطلوب (تغییر مطلوب فرهنگ فردی) کدام‌اند؟ به عبارت دیگر؛ چه چیزی باعث تغییر درونی مطلوب در انسان می‌شود و بر آن اثر می‌گذارد. شرایط خاصی که بر راهبردهای تغییر درونی مطلوب در انسان تأثیر می‌گذارند، کدام‌اند؟ چه شرایط عامی بر راهبردهای تغییر درونی مطلوب در انسان تأثیر می‌گذارند؟ اقدامات و کنش و واکنش‌هایی (راهبردها) که طی فرایند تغییر درونی مطلوب در انسان توسط خود او به کار گرفته می‌شوند کدام‌اند؟ چه نتایج و اثراتی به واسطه انجام این اقدامات و کنش و واکنش‌ها (راهبردها) حاصل می‌شود؟

ب) روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش، از روش پژوهش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد یا نظریه زمینه‌ای استفاده شده است. روش داده‌بنیاد، روشی نظام‌مند و کیفی است که به جای اتکا به نظریه‌های موجود (و فرضیه‌سازی در پرتو نظریات موجود و سپس آزمون آنها)، خود به تدوین نظریه از طریق تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای داده‌ها اقدام می‌کند (استراوس و کربین، ۲۰۱۴). این روش به توضیح یک تعامل یا یک اقدام حول موضوع اصلی می‌پردازد و بر عناصر سه‌گانه مفاهیم، مقوله‌ها (طبقه‌ها) و قضیه‌ها یا آنچه در ابتدا فرضیه نامگذاری می‌شود، استوار است. سه فرایند روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد عبارتند از: ۱) کدگذاری باز که شامل تشکیل مفاهیم و کشف مقوله‌هاست؛ ۲) کدگذاری محوری با هدف ایجاد و تبیین پیوند میان مفاهیم، مقوله‌ها و ارائه مدل مفهومی؛ ۳) کدگذاری انتخابی که با هدف ارائه نظریه از طریق کدگذاری انتخابی به تجزیه و تحلیل و یکپارچه کردن مفاهیم و مقوله‌ها می‌پردازد. (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶)

فراستایی از آیه، ثمرات مهمی دریافته است؛ از جمله: کشف قوانین اجتماعی از قرآن، ارجاع جامعه به خویش به سبب نامالیمات اجتماعی و مشاهده نمونه‌های عملی (صدری‌فر و همکاران، ۱۳۹۷). محور پژوهش حاضر رویکرد دوم است.

۱۲۰۶ ♦ ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

مطابق این روش شناسی، در گام نخست پژوهش حاضر و در بررسی آیات دال بر تغییر در قرآن کریم، دو پرسش کلی کانونی و فرایندی، مطرح و کار اکتشافی [کشف الگو یا نظریه] آغاز می شود. پرسش نخست عبارت از این است که مطابق آیات قرآن کریم، تغییر درونی مطلوب چیست و چگونه مطرح و آشکار شده است. پرسش فرایندی عبارت از این است که گامها و مراحل تغییر درونی مطلوب در آیات قرآن کریم کدامند و اصطلاحاً فرایند تغییر درونی مطلوب مطابق آیات قرآن کریم چگونه است. همچنین بر پایه سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی در این روش تحقیق، پرسشهایی مطرح و در فرایند پژوهش پاسخ داده می شوند. براینکه این مرحله، کشف الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان است.

۱. جامعه و نمونه آماری

در مطالعه حاضر به منظور کشف و ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان، تمام آیات قرآن کریم و تفاسیر آن به عنوان جامعه آماری پژوهش و آیات مرتبط با بحث تغییر و تغییر درونی مطلوب و تفاسیر این آیات به عنوان نمونه پژوهش در نظر گرفته شده است. در چنین مطالعاتی معمولاً نمونه گیری به روش هدفمند^۱ شروع شده و سپس به منظور گسترش مفهوم مد نظر، با نمونه گیری نظری^۲ ادامه می یابد.

در این پژوهش، برای دستیابی به آیات مرتبط، پژوهشگر بعد از مفهوم شناسی و تحلیل مفهومی تغییر درونی مطلوب، کلیه آیات قرآن را که ربط و نسبتی، چه از لحاظ مفهومی و لفظی و چه از نظری معنایی و مضمونی با تغییر درونی مطلوب دارند، به عنوان نمونه انتخاب می کند.

در نمونه گیری نظری، پژوهشگر نمونه خود را از مفاهیم و نه از اشخاص، می گیرد. محقق نشانه های آن مفاهیم را هدفمندانه جستجو می کند و به بررسی داده ها می پردازد تا کشف کند که مفاهیم در شرایط متفاوت چگونه تغییر پیدا می کنند. اصل بنیادین در نمونه گیری نظری این است که جمع آوری و تحلیل داده ها همزمان با هم پیش می رود. نمونه گیری نظری بعد از نخستین اقدام به تحلیل و بررسی آیات دال بر مفهوم تغییر شروع می شود و در سراسر فرایند تحقیق ادامه می یابد. این نمونه گیری صرفاً زمانی تمام می شود که فرایند تحقیق خاتمه یافته باشد (استراوس و کربین، ۲۰۱۴). همچنین برای مشخص کردن تعداد مفاهیم، معین کردن محل داده های مد نظر در متن و نیز یافتن مسیر پژوهش، از نمونه گیری نظری استفاده می شود.

۲. صحت و استحکام داده های پژوهش

کربین ۱۰ معیار را برای کیفیت تحقیق گراند نظریه میدانی ارائه داده است که عبارتند از: تناسب یافته ها با داده ها، قابلیت کاربرد یافته ها، سازماندهی یافته ها در قالب مفاهیم، زمینه ای بودن مفاهیم، منطقی و قابل باور

۱. Purposive Sampling

۲. Theoretical Sampling

۱۲۰۷ سمیه پای و همکاران

بودن یافته‌ها، عمیق بودن، وارپاندس، خلاقیت، حساسیت، و مدارک مربوط به یادآورها (استراوس و کربین، ۲۰۱۴). علاوه بر اینها، محققان روش تحقیق کیفی، معمولاً در سخن گفتن از روایی تحقیق به واژه‌هایی از قبیل «قابل دفاع» بودن، «باورپذیری» و «امانتدار» بودن اشاره دارند (فقیهی و عزیزاده، ۱۳۸۴). در پژوهش حاضر، شاخصهای باورپذیری، قابل دفاع بودن و امانتداری به دلیل نقل داده‌ها و ذکر دقیق آیات از قرآن کریم و فهم آنها بر اساس تفاسیر معتبر را به صورت حداکثری داراست. اعتبارسنجی پژوهش حاضر و اعمال تأیید نهایی آن منوط به ارائه نتایج حاصل از پژوهش به افراد صاحب نظر و دریافت بازخورد از آنان بود. همچنین «ممیزی تحقیق» که برای بهبود قابلیت اطمینان به بررسی فرایند و نتایج حاصل از پژوهش توسط داوران برای تعیین سازگاری آنها (مایز و پوپ، ۲۰۰۲؛ نقل از: مهربانی و همکاران، ۱۳۹۰) می‌پردازد، به دلیل بهره‌مندی مستمر از نظر استادان تربیت اسلامی متخصص در فلسفه تربیت، روش مناسبی برای پایایی در تحقیق کیفی است.

۳. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این پژوهش، تجزیه و تحلیل بر اساس الگوی کربین و استراوس (۲۰۰۸) انجام شده که دارای چهار مرحله است: (۱) تحلیل برای مفهوم؛ (۲) تحلیل برای زمینه؛ (۳) تحلیل برای فرایند؛ (۴) ادغام طبقات (استراوس و کربین، ۲۰۱۴). در این بخش پژوهش، کوشش می‌شود تا ضمن بیان داده‌های جمع‌آوری شده از آیات قرآن کریم، فرایند استخراج مفاهیم اصلی و کدگذاری‌های باز، محوری و انتخابی، انجام و چارچوبی نظری آشکار شود. با تجزیه و تحلیل مطالب گردآوری شده در کدگذاری باز و تشخیص مفاهیم پنهان در آنها طی دو مرحله، کشف تمایز موضوعات و جداسازی آنها، طبقه‌بندی موضوعات متشابه ذیل یک عنوان واحد در گام بعدی، علل و عوامل تغییر درونی مطلوب، عوامل مُعد و تسهیل‌کننده، عوامل مُخل و مداخله‌گر، راهبردهای کنشی در برابر تغییر درونی مطلوب به عنوان پدیده کانونی و پیامدهای مثبت تغییر درونی مطلوب کشف می‌شود. ارتباط بین مفاهیم اصلی در کدگذاری محوری تعیین می‌شود که در مدل پارادایمی نمایش داده خواهد شد و در کدگذاری انتخابی الگوی نظری پدیدار می‌شود.

در این بررسی با انجام فرایند کدگذاری (باز، محوری و گزینشی) روی آیاتی که در ارتباط کامل با مفهوم تغییر درونی‌اند، الگو یا نظریه‌ای برای تغییر درونی مطلوب بر اساس آیات قرآنی کشف و ارائه می‌شود. نظریه زمینه‌ای این پژوهش، نظریه‌ای توصیفی و برخاسته از آیات قرآنی است که فرایند تغییر درونی مطلوب در انسان را نشان می‌دهد.

ج) یافته‌های پژوهش

۱۲۰۸ ♦ ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

۱. کدگذاری باز^۱

در این پژوهش، کدگذاری باز عبارت است از فرایند تخصیص کد به آیات قرآن (به اصطلاح اختصاص کد به قطعه‌ای از داده‌ها). پژوهشگر در مرحله کدگذاری باز می‌کوشد تا داده‌ها را در قالب مفاهیم (کدها) درآورد. مفهوم، پدیده مد نظر پژوهشگر است. مقوله‌ها، مفاهیمی‌اند که معنای پدیده مد نظر را می‌رسانند. در جدول ۱، خلاصه‌ای از شیوه تخصیص کدها در مرحله کدگذاری باز اولیه نشان داده شده است.

جدول ۱: نمونه‌هایی از کدگذاری باز مفهوم تغییر درونی مطلوب در انسان

سوره/آیه	پیام آیه	تکته کلیدی، کد
رعد: ۱۱	سرنوشت انسانها به دست خود آنها است «حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ». بر خورداری افراد از نعمات بیرونی، به احوال درونی و کمالات افراد وابسته است. خداوند نعماتی را که عطا فرموده باز پس نمی‌گیرد، مگر مردم به ناسپاسی آن نعمت بپردازند: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ»	تحول درونی انسان عامل محرومیت و بهره‌مندی از نعمات الهی
انفال: ۵۳	فطرت انسان، بر ایمان و پاکی استوار است و این انسان است که خود را تغییر می‌دهد. «يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ». زوال نعمتها، از ناحیه خودماست، و گرنه سنت خدا بر استمرار نعمتهاست «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً... حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ» سرنوشت جوامع و سعادت و شقاوت ملتها را باید بر اساس روحیه مردم آن جامعه تحلیل کرد: «يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ». افراد، سازندگان تاریخ و اجتماع هستند و تحول فرهنگی و فکری آنها هرگونه تحولی اعم از تحول مثبت یا منفی را در جامعه رقم می‌زند. نقش اصلی با اراده انسان است و هیچ یک از آنها انسان را مجبور نمی‌کند.	تحولات درونی افراد محور سعادت و شقاوت
آل عمران: ۱۶۵	در جستجوی عوامل شکست، ابتدا به سراغ عوامل درونی و روحی و فکری خود بروید، سپس عوامل دیگر را پیگیری کنید. «قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنفُسِكُمْ». خداوند بر هر چیزی قادر است، ولی ما باید شرایط لازم و لیاقت بهره‌برداری را به دست آوریم. «هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنفُسِكُمْ.. إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»	بسترسازی در خود برای ایجاد تغییر درونی مطلوب و بهره‌مندی از نعمات الهی
انسان: ۳	هر انتخابی، سرانجام خود را به دنبال دارد. کفر، دوزخ را و شکر، بهشت را: «إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا... إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ... إِنَّ الْأَبْرَارَ. آزمایش انسان، بر اساس آگاهی و آزادی است. آگاهی به وسیله عقل، هدایت بیرونی، گوش، چشم و فطرت درونی؛ و آزادی بر اساس اختیار به همه انسانها عطا شده است: «تَبَيَّنَ سَمِيعًا بَصِيرًا إِنَّا هَدَيْنَاهُ... إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا».	مسئولیت پذیری انسان به سبب عاملیت او در قبال ایجاد تغییر و پیامدهای حاصل از آن
بلد: ۱۰	همه انسانها از طریق عقل یا فطرت یا راهتمایی انبیا و اوصیا و علما، خیر و شر را می‌شناسند: «هُدًى نَاهُ التَّجْدِينَ». انتخاب راه با خود انسان است، اوست که می‌تواند چشم و زبان را در مسیر حلال یا حرام به گردش درآورد و از دو جاده خیر و شر، هر کدام را بخواهد برگزیند.	بهره‌مندی انسان از ابزارهای معرفتی مختلف برای شناسایی خیر و شر؛ آزادی انسان در انتخاب تغییر درونی مطلوب
نسا: ۱۱۹	انسان فطرتاً در مسیر حق است. کلمه «اضلال» در جایی به کار می‌رود که قبلاً مسیر حق باشد: «أَضَلَّتْهُمُ». شیطان، ابتدا در فکر و روح انسان اثر می‌گذارد، سپس او را تسلیم خود می‌گرداند (جمله گمراه کردن و آرزوی طولانی ابتدا مطرح شده، سپس فرمان دادن): «أَضَلَّتْهُمُ وَ كَذَّبَتْهُمْ وَ كَأْتَتْهُمْ». آنها را وادار می‌سازم که آفرینش پاک خدایی را تغییر دهند: «وَ كَأْتَتْهُمْ فَلْيَغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ». و این ضرر غیر قابل جبرانی است که شیطان بر پایه سعادت انسان می‌زند. این جمله اشاره به آن است که خداوند در نهاد اولی انسان توحید و یکتاپرستی و هرگونه صفت و خوی پسندیده‌ای را قرار داده است ولی وسوسه‌های شیطانی	رجوع به فطرت الهی و حفظ آن از وسوسه شیطانی عامل سعادت

۱. در این بخش به سبب رعایت حجم مقاله، تنها جدول مربوط به عوامل علی تغییر درونی مطلوب برای تبیین مراحل طراحی الگو آورده شده و از ذکر جداول مربوط به عوامل معد، عوامل مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها صرف نظر شده است.

سمیه پایی و همکاران ۱۲۰۹

	و هوی و هوسها انسان را از این مسیر صحیح منحرف می‌سازد و به بیراهه‌ها می‌کشاند.	
فاتحه: ۶	برای دستیابی به راه مستقیم، باید دعا کرد: «اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»	دعا و بسترسازی برای تغییر مثبت و دریافت هدایت
عصر: ۳	«الا الذين آمنوا و عملوا الصالحات». تقدّم ایمان بر عمل بیانگر آن است که مسئله ایمان، مبنای تمامی فعالیت‌های انسان به شمار می‌رود؛ زیرا تلاش‌های عملی انسانها خاستگاه عقیدتی و فکری دارد.	تقدّم اصلاح فکری و عقیدتی بر عمل تغییر درونی مطلوب

۲. کدگذاری محوری

پس از انجام کدگذاری باز، فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها با انجام کدگذاری محوری ادامه می‌یابد. پژوهشگر در این مرحله، به استخراج مقوله‌ها از کدهای باز می‌پردازد و یکی از کدها را به عنوان مقوله محوری شناسایی می‌کند و سپس با بازگشت به داده‌ها، به شناسایی عوامل پنج‌گانه (علل مؤثر، راهبردها، زمینه خاص و شرایط مداخله‌گر گسترده، پیامدها) الگوی تغییر درونی مطلوب در انسان می‌پردازد. کدگذاری محوری به چگونگی تلاقی مقوله‌ها با یکدیگر و به نحوه اتصال آنها نظر دارد. در این مرحله کدگذاری، مقوله‌های مهم‌تر و مرتبط‌تر انتخاب می‌شوند و به طور خاص، با رعایت ملاک‌هایی پدیدۀ محوری یا مقوله کانونی، تعیین و ارتباط سایر مقوله‌ها با آن ترسیم می‌شود.

جدول ۲: نمونه‌هایی از کدگذاری محوری عوامل علی تغییر درونی مطلوب در انسان

کد	پیام	سوره و آیه
تنبیه و درس‌آموزی از تجربه‌های دیگران	آزمونهای الهی، حوادث تلخ، بلاها، گرفتاری‌ها، سوالات و هشدارهای قرآنی، یادآوری تاریخ و... همه با هدف بیداری فطرت فراموش شده انسان و غفلت‌زدایی از اوست تا دوباره به باطن حقیقت‌طلب خود رجعت کند.	کهف(۴۲)، انبیا(۱۰، ۶۴-۶۵)، قمر(۴-۶)، شعر(۷۵)، نمل(۶۰)، توبه(۱۲۶)، یونس(۱۰۷، ۱۲)، سبأ(۲۴)، فاطر(۳)، مومنون(۷۶، ۷۷)، قصص(۸۲)، هود(۷)، عبس(۱۱)، مدثر(۱)، بلد(۸-۱۰)، ص(۸۷)، یس(۴۹، ۷۰-۵۳)، غافر(۵۸، ۵۴)، شوری(۴۵)، غافر(۲۸)، ق(۲۶)، زمر(۳۲)
بعثت انبیا و دریافت پیام آنان	هدف خداوند از ارسال انبیا، به کار انداختن عقل و فکر، تکامل معنوی و هدایت بشر است. انبیا این رسالت را از طریق انذار، امر به معروف و نهی از منکر و ... انجام می‌دهند.	اعراف(۶۳)، تغابن(۶۰)، طلاق(۱۰)، ملک(۲۳)، توبه(۱۶۵)، مائده(۱۶)، آل عمران(۱۶۴)، یوسف(۱۰۹)، نحل(۲۴، ۳۲)، ابراهیم(۱، ۳۰)، ص(۸)، یس(۷۰، ۶۲)، فرقان(۳۸)، طلاق(۱۱)، ملک(۲۳، ۹-۱۱)
آزادی و انتخابگری	انسان در انتخاب راه حق یا اعراض از آن و هم چنین انتخاب خط مشی فکری، عقیدتی و عملی خویش از آزادی برخوردار است.	اسرا(۷، ۶۵)، نحل(۹۳)، طه(۷۴-۷۶)، تغابن(۱۲)، قصص(۸۴، ۴۶)
استدلال آوری	بیان ساده، مستدل و عمیق مبلغین در تربیت و جلوگیری از انحراف افراد لجوج اثرگذار است.	واقعه(۷۰)، مجادله(۴)، اسرا(۳۹)، کهف(۳۸)، شعر(۲۸)، نور(۲۱)، زخرف(۴۹-۴۸)
تعقل و خردورزی	از اهداف رسالت انبیا و قرآن کریم، دعوت مردم به تفکر و تعقل است؛ زیرا	آل عمران(۱۷۱، ۱۹۰، ۱۹۳)، طارق(۴)، غاشیه(۱۳-۱۱)، بلد(۱۰-۸)، مائده(۳۱)، انعام(۱۴۴، ۱۱۶، ۱۵۳)، طه(۱۲۸-۱۲۹)، تغابن(۱۰)،

۱۲۱۰ ◊ ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

تفکر سازنده، داروی غفلت زدایی است که زمینه ذکر و یاد خدا و سپاسگزاری را در فرد فراهم آورده و سبب هدایت وی می شود.	نحل (۷۹، ۶۹، ۱۲)، رعد (۳، ۱۹)، یوسف (۱۰۹)، یونس (۱۰، ۴۲)، محمد (۲۴)، انفال (۲۲)، فاطر (۳)، عنکبوت (۳۴-۳۵)، اعراف (۱۷۶)، زمر (۱۷-۱۸)، ص (۲۹)، یس (۶۱-۶۲، ۷۳)، غافر (۵۴)، زحرف (۲)، جاثیه (۱۳)، حشر (۲۱)، فرقان (۴۴)، طلاق (۱۰)، حدید (۱۷)
آینده نگری و توجه به عاقبت شوم کفار، عامل بازدارنده از تکبر و اصرار بر گناه و زمینه ساز حق پذیری است.	طلاق (۸-۹)، فتح (۱۰)، مائده (۸۳)، اعراف (۱۷۵، ۹۲)، بقره (۲۵۷)، ذاریات (۵۹-۶۰)، توبه (۶۳، ۵۵)، یونس (۲۳)، نکاثر (۲-۳)، حشر (۱۸)، فاطر (۷)، احقاف (۳۵)
از شروط سعادت اخروی که فرد را در مسیر رشد و هدایت و نیل به قرب و ولایت الهی کمک می کند تلاش و کوشش است.	اسرا (۱۹)، انبیا (۷۱-۷۲)، انعام (۱۲۴، ۱۲۷)، کهف (۱۳)، فاطر (۱۲)، جمعه (۱۰)، محمد (۷)
علم و آگاهی، ریشه ایمان و بازدارنده از فحشا و منکر است و زمینه بهره مندی از قرآن و نیل به تقوا و عمل صالح و هشجاری و پند پذیری فرد را فراهم کرده و از او در برابر وساوس شیطانی حفاظت می کند.	اسرا (۶۵، ۱۰۷)، کهف (۶۶)، آل عمران (۸۶)، جاثیه (۱۸)، فصلت (۳-۴)، طارق (۴)، انسان (۳-۴)، ذاریات (۲۰-۱۵)، ق (۸-۷)، اسرا (۱۰۲، ۵۹)، حشر (۲)، اعراف (۲۰۰-۲۰۱)، فاطر (۸)، ص (۴۶)، فرقان (۶۲)، عنکبوت (۳۸)، قصص (۴۳)

۳. نتایج حاصل از کد گذاری محوری

جدول ۳: کد گذاری محوری و مفهوم سازی با توجه به عوامل علی تغییر درونی مطلوب در انسان

تلاوت قرآن و هدایتگر دانستن آن	هدایتگر دانستن قرآن
اطاعت از خدا و انبیا، بعثت انبیا و دریافت پیام آنان، خداشناسی	اطاعت از خدا و پیامبران
استدلال آوری، تعقل و خردورزی، عاقبت اندیشی، تدبیر در آفرینش، درک هدفمندی هستی، تبه و درس آموزی از تجربه های دیگران، به کارگیری ابزار معرفت، علم و آگاهی	عقل ورزی
ایمان داشتن، عمل صالح، ایمان توأم با عمل	ایمان و عمل صالح
خودشناسی و تشخیص نیازها، آزادی و انتخابگری، اراده و اختیار داشتن انسان	پذیرش مسئولیت خویش

جدول ۴: کد گذاری محوری و مفهوم سازی با توجه به شرایط زمینه ای تغییر درونی مطلوب در انسان

توکل و پناه جویی بر خدا	پناه بردن به خداوند
نماز، روزه، انفاق و زکات، عبادت، امر به معروف و نهی از منکر	انجام فرایض و مستحبات
فطرت مندی (گرایش به خدا)	بیداری فطرت
اخلاص، صبر و پایداری، عدل، خشوع	داشتن فضایل اخلاقی (فضیلت مندی)
وسع و توان فرد، سعه صدر، شجاعت و نفوذناپذیری، تلاش	سعه وجودی
رهبری دلسوز	وجود رهبران صالح
پذیرش مسئولیت افکار و اعمال	مسئولیت پذیری

جدول ۵: کد گذاری محوری و مفهوم سازی با توجه به شرایط مداخله گر تغییر درونی مطلوب در انسان

۱۲۱۱ ◊ سمیه پایی وهمکاران

تبعیت از هوی و هوس و تمایلات نفسانی، فساد اخلاقی، ظلم، گناهکاری	تبعیت از هوای نفس و گناه و ظلم به خود
عناد و اعراض، شرک، کفر، ارتداد، طاغوت، توطئه‌گری	عصیان و سرکشی
رفاه‌زدگی، دنیا‌گرایی، شادی ناروا و سرمستی، بی‌تفاوتی و عدم حساسیت	مادی‌گرایی و حرص و ولع نسبت به مال و جاه
تکبر، استکبار، تعصب و لجاجت، سنت‌گرایی و شخصیت‌زدگی، تکذیب، بهانه‌جویی	تبختر و جانبداری غیر منطقی
ضیق صدر، بیماردلی	قلب مریض و قساوت قلب
همانند‌انگاری و نداشتن استقلال فکری	همنشینی با نااهل
جهل و کوتاه‌فکری، شک و تردید، سطحی‌نگری و غفلت، غفلت و نسیان، پیروی از حدس و ظن و گمان، تبلیغات کاذب	مسئولیت آگاهی یافتن و غفلت‌زدایی

جدول ۶: کدگذاری محوری و مفهوم‌سازی با توجه به راهبردهای تغییر درونی مطلوب توسط انسان

تمثیل و قصه‌گویی، اسوه‌سازی	جستجوی الگو
موعظه حسنه، تکریم شخصیت، تبشیر	پندپذیری و امید به وعده‌ها
پرسشگری هشیارانه، مقایسه، یادآوری تکرارها و تذکرات قرآنی برای هدایت‌پذیری، عمل طبق بینش عمیق، کسب بینش، درس‌آموزی از تاریخ، عبرت‌گیری، سیر و سفر، انذار برای بازگشت به ایمان	درس‌آموزی و آگاهی عمیق
تلاش برای رستگاری با ترک گناهان، صبر، توسل و تقوا و جهاد، هجرت برای نجات	مجاهده کوچک و بزرگ
تحذیرت نعمتها، شکرگزاری و قدرشناسی	شکرگزاری
دعا و نیایش، پاکی و زمینه‌سازی، برای دریافت لطف الهی پاکی و زمینه‌سازی برای دریافت لطف الهی، خودسازی، محافظت نفس، محاسبه نفس، توبه و استغفار	مسئولیت رشد و تحول خود

جدول ۷: کدگذاری محوری و مفهوم‌سازی با توجه به آثار و پیامدهای تغییر درونی مطلوب در انسان

تزکیه، طهارت، قرب الهی برای انسان، عبودیت	پیوند با حق و نیل به حیات طیبه
رجا و امیدواری، آرامش و امنیت	سکینه و آرامش
عزتمندی، حسن عاقبت، هدایت و رضایت الهی، فلاح و رستگاری، پاداش الهی به مؤمنان	فوز و سعادت
ولایت الهی برای انسان، جلب نصرت الهی	امداد الهی
رشد	مسئولیت رشد معنوی و سیر تکاملی

۴. کدگذاری انتخابی

مرحله پایانی تحلیل و کدگذاری داده‌ها در روش پژوهش داده‌بنیاد، کدگذاری انتخابی است که پژوهشگر در آن پدیده کانونی یا مقوله محوری را انتخاب کرده، سپس به شیوه نظام‌مند، مقوله‌های دیگر را به آن مرتبط ساخته و پس از اعتبارسنجی ارتباط میان مقوله‌ها، به تکمیل مقوله‌هایی که به پالایش و توسعه نیاز دارند می‌پردازد. همچنین پژوهشگر به شیوه روایت‌گونه به بازگویی روابط میان مقوله‌ها در قالب نوشتار

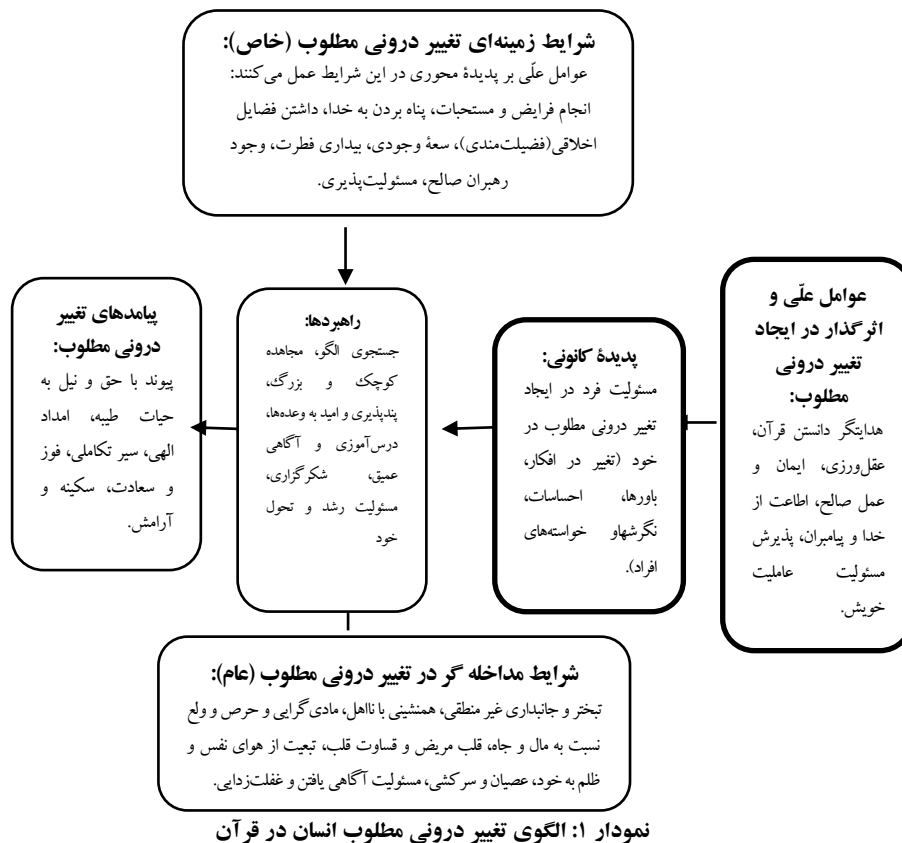
۱۲۱۲ ◊ ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

می‌پردازد. به عبارتی؛ محقق به بیان یک داستان^۱ برای برقراری ارتباط میان مقوله‌ها می‌پردازد و برای پیش‌بینی ارتباط میان مقوله‌ها، گزاره‌ها و فرضیه‌ها را مشخص می‌سازد. نمایش مقوله‌ها در نمودار نیز گویای همین منظور است.

روایت مختصر الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان از این قرار است:

در نتیجه هدایتگر دانستن قرآن و پی بردن فرد به اینکه قرآن و تعالیم آن برای هدایت و راهنمایی انسانهاست، همچنین با عقل‌ورزی، ایمان آوردن و انجام عمل صالح، اطاعت از خدا و پیامبران(ع) و پذیرش مسئولیت عاملیت خویش؛ به تدریج در افکار، عقاید، باورها و خواسته‌های انسان تغییرات مطلوبی رخ می‌دهد که طی آن، انسان با پذیرش مسئولیت خود برای تغییرات درونی می‌کوشد خود را با معیارهای ربوبی(و رضای خدا و قرب خدا) هماهنگ کند. مسئولیت انسان در ایجاد تغییر درونی مطلوب در خود، پدیده کانونی مدل را تشکیل می‌دهد و این مسئولیت‌پذیری بازتاب گسترده‌ای در سایر مقولات پنج‌گانه الگو دارد و در مرکز کلیه تغییرات فردی و اجتماعی قرار دارد. برخی شرایط زمینه‌ای خاص و تسهیل‌کننده ایجاد تغییر درونی مطلوب در انسان عبارتند از: انجام فرایض و مستحبات، پناه بردن به خدا، داشتن فضایل اخلاقی(فضیلت‌مندی)، سعه وجودی، بیداری فطرت، وجود رهبران صالح، مسئولیت‌پذیری انسان در قبال افکار، گفتار و اعمال خود. همچنین در این مدل، عواملی همچون تبختر و جانبداری غیر منطقی، همنشینی با ناهل، مادی‌گرایی و حرص و ولع نسبت به مال و جاه، قلب مریض و قساوت قلب، تبعیت از هوای نفس و گناهکاری و ظلم به خود، عصبان و سرکشی و مسئولیت آگاهی یافتن و غفلت‌زدایی، به عنوان شرایط عام مداخله‌گر در روند ایجاد تغییر درونی مطلوب در فرد، سبب‌کننده روند تغییر یا مانع از ایجاد تغییر درونی مطلوب شده و می‌توانند زمینه‌های تغییرات نامطلوب را در فرد فراهم و تشدید کنند. به منظور ایجاد و پیشبرد فرایند تغییر درونی مطلوب در خود، شخص خواهان تغییر درونی مطلوب، راهبردهایی از قبیل جستجوی الگو، پندپذیری و امید به وعده‌ها، درس‌آموزی و آگاهی عمیق، مجاهده کوچک و بزرگ، شکرگزاری و مسئولیت رشد و تحول خود را اتخاذ می‌کند. انسان با ایجاد تغییر درونی مطلوب در افکار و روحيات خویش، تغییرات مثبت و مطلوبی را در زندگی‌اش رقم می‌زند که این تغییرات، پیامدهایی همچون حس قوی و پویای پیوند با حق، کسب امداد الهی، سیر تکاملی داشتن از نظر معنوی، نیل به فوز و سعادت، سکینه و آرامش یافتن و نیل به حیات طیبه را برای فرد به دنبال دارد.

1. Story Line

د) بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش تلاش شد با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد متنی، الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب، کشف و ارائه شود. تغییر درونی مطلوب در انسان به تغییر در ساحات درونی او اشاره دارد که تغییر این ساحات، تغییر ساحات بیرونی انسان را در پی دارد. بر این اساس، انسان چنانچه دغدغه بهبودبخشی و تغییر اوضاع و احوال نامطلوب خود و اجتماع را دارد یا در اندیشه رفع مسائل و مشکلات خود و جامعه است، پیش از هر چیز باید به درون خود رجوع کند و تغییر در باورها، عقاید، عواطف، اراده‌ها و خواسته‌های خود را ایجاد کند. تا انسان در درون خود آگاهی و انگیزش لازم برای اقدام را نداشته باشد، هیچ عملی از او سر نمی‌زند یا عملی که از او سر می‌زند با شکست مواجه می‌شود و کیفیت لازم را ندارد. در اقدام فرد به تغییر درونی مطلوب، نیاز به الگویی که مسیر تغییر را برای افراد روشن سازد، احساس می‌شود. برای تدوین الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب، ابتدا به بررسی آیات دال بر تغییر در قرآن

۱۲۱۴ ♦ ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

پرداخته شد و کار اکتشافی [کشف الگو یا نظریه] آغاز شد. در ادامه با انجام سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی، الگوی تغییر درونی مطلوب کشف و ارائه شد.

در بررسی محتوایی و تحلیل کدگذاری‌های آیات قرآنی، مدل تغییر درونی مطلوب تحت مقوله‌های پنج‌گانه به این شرح دسته‌بندی شد: عوامل مؤثر بر ایجاد مقوله هسته‌ای و کانونی تغییر درونی مطلوب (هدایتگر دانستن قرآن، عقل‌ورزی، ایمان و عمل صالح، اطاعت از خدا و پیامبران، پذیرش مسئولیت خویش)؛ شرایط زمینه‌ای تغییر درونی مطلوب (انجام فرایض و مستحبات، پناه بردن به خدا، داشتن فضایل اخلاقی/فضیلت‌مندی، سعه وجودی، بیداری فطرت، وجود رهبران صالح، مسئولیت‌پذیری)؛ شرایط مداخله‌گر در تغییر درونی مطلوب در فرد (تبختر و جانبداری غیر منطقی، همنشینی با ناهل، مادی‌گرایی و حرص و ولع نسبت به مال و جاه، قلب مریض و قساوت قلب، تبعیت از هوای نفس و ظلم به خود، عصیان و سرکشی، مسئولیت آگاهی یافتن و غفلت‌زدایی) و نیز راهبردها و کنشهایی که انسان مسئول برای ایجاد تغییر درونی مطلوب در خود انجام می‌دهد (جستجوی الگو، مجاهده کوچک و بزرگ، پندپذیری و امید به وعده‌ها، درس‌آموزی و آگاهی عمیق، شکرگزاری، مسئولیت‌رشد و تحول خود) و در نهایت، پیامدهای مثبت عمل تغییر درونی مطلوب در فرد (امداد الهی، سیر تکاملی، فوز و سعادت، سکینه و آرامش، پیوند با حق و نیل به حیات طیبه).

بررسی مؤلفه‌های مطرح‌شده در الگوی به دست آمده تغییر درونی مطلوب، بیانگر آن است که عمل تغییر درونی مطلوب در انسان، عملی معطوف به فطرت انسان و قدرت اختیار و اراده او متمایل به کمال انسان و نیز ناظر بر مسئولیت اوست. مسئولیت فرد در ایجاد تغییر درونی مطلوب، به عنوان مقوله محوری و کانونی الگو و حلقه‌ی اتصال، رابط و پیونددهنده میان تمامی عناصر (عوامل علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها) آمده است. به همین منظور ذیل تمامی عناصر الگوی مستخرج، مقوله‌ای با محوریت مسئولیت انسان در تغییر درونی مطلوب آمده و توضیح داده شده است. مسئولیت انسان در تغییر درونی مطلوب، در ارتباط با قدرت عاملیت او در ایجاد تغییر در ساحات درونی‌اش است که انسان به سبب برخوردار بودن از عاملیت، آزادی و اراده در انتخاب مسیر مطلوب یا نامطلوب تغییر، مسئول تمامی پیامدهای اعمالی است که از او سر می‌زند.

پیشنهادها

در راستای موضوع تغییر درونی مطلوب، به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود تا به پژوهشی در زمینه‌ی تحلیل محتوای کتب تعلیم و تربیت اسلامی و اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش از منظر میزان توجه به مؤلفه‌های تغییر درونی مطلوب در انسان بپردازند. همچنین، بررسی تطبیقی الگوی تغییر درونی مطلوب در اسلام و دیگر ادیان (ادیان ابراهیمی و غیر ابراهیمی) و نیز بررسی الگوی مفهومی آموزش تغییر درونی

سمیه پای و همکاران ✦ ۱۲۱۵

مطلوب در انسان به منظور تبیین دلالت‌های تربیتی آنها برای به کارگیری در نظام تعلیم و تربیت، از دیگر پیشنهاد‌های قابل پژوهش در این رابطه است.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق). *لسان العرب*. بیروت: دار صادر، چ سوم.
- دانایی فرد، حسن و سید مجتبی امامی (۱۳۸۶). «استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه پردازی داده بنیاد». *اندیشه مدیریت*، سال اول، ش ۲: ۶۹-۹۷.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق). *مفردات الفاظ القرآن*. بیروت: دارالقلم.
- شاذلی، سید بن قطب (۱۴۰۸ ق). *فی ضلال القرآن*. بیروت: دارالشروق.
- صدری فر، نبی‌الله؛ محمدرضا ضمیری و محمد مولوی (۱۳۹۷). «تحلیل، مقایسه و نقد دیدگاه مفسران درباره سنت تغییر (ذیل آیه ۱۱ سوره رعد)». *پژوهشنامه معارف قرآنی*، دوره نهم، ش ۳۳: ۹۵-۱۱۷.
- عمید، حسن (۱۳۸۹). *فرهنگ فارسی*. تهران: راه رشد.
- فروغی، محمدعلی (۱۳۸۵). *سیر حکمت در اروپا*. تهران: زوار، چ سوم.
- فقیهی، ابوالحسن و محسن علیزاده (۱۳۸۴). «روایی در تحقیق کیفی». *مدیریت فرهنگ سازمانی*، ش ۱۶۹: ۲۰-۵.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۹). *تفسیر نمونه*. قم: دارالکتب الاسلامیه.
- ملکیان، مصطفی (۱۳۹۸). *زمین از دریچه آسمان*. تهران: سروش مولانا.
- مهربانی، امیرحمزه؛ حسین خنیفر، علینقی امیری، حسن زارعی متین و غلامرضا جندقی (۱۳۹۰). «معرفی روش‌شناسی نظریه داده بنیاد برای تحقیقات اسلامی». *مدیریت فرهنگ سازمانی*، سال نهم، ش ۲۳: ۳۰-۵.
- Glasser, William (۲۰۱۰). **Choice Theory: A New Psychology of Personal Freedom**. Harper Collins e-books.
- Strauss, A. & J. Corbin (۲۰۱۴). **Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques** (۲nd ed. Thousand Oaks). CA: Sage.
- The holy Quran
- Amid, Hassan (۲۰۱۱). **Persian dictionary**. Tehran: rahe roshd pub.
- Danaeifard, Hassan and Seyed Mojtaba Emami (۲۰۰۷). "Qualitative Research Strategies: A Reflection on Foundation Data Theorizing." *Management Thought*, First Year, Vol ۲: ۶۹-۹۷.
- Faqih, Abolhassan and Mohsen Alizadeh (۲۰۰۶). "Validity in Qualitative Research". *Organizational Culture Management*, pp. ۱۶۹: ۲۰-۵.

- Foroughi, Mohammad Ali (۲۰۰۷). **The course of wisdom in Europe**. Tehran: Zavar.
- Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram (۱۹۹۴). **Lesan al arab**. Beirut: Dar Sader.
- Makarem Shirazi, Nasser (۲۰۰۱). **nemoneh Interpretation of quran**. Qom: Islamic Library.
- Malekian, Mustafa (۲۰۱۵). **Earth through the window of heaven**. Tehran: Soroush Mowlana.
- Mehrabi, Amir Hamzeh; Hossein Khanifar, Alinaghi Amiri, Hassan Zarei Matin and Gholamreza Jandaghi (۲۰۱۱). **"Introduction of data based theory methodology for Islamic research"**. Organizational Culture Management, Ninth Year, pp. ۲۳: ۳۰-۵.
- Ragheb Isfahani, Hussein bin Muhammad (۱۹۹۲). **Vocabulary of the Quran**. Beirut: Dar al-Qalam.
- Shazli, Sayyid bin Qutb (۱۹۸۹). **Fee zalalel quran**. Beirut: Dar al shoroogh.
- Sadri Far, Nabiullah; Mohammad Reza Zamiri and Mohammad Molavi (۲۰۱۹). **"Analysis, comparison and critique of the commentators' views on the tradition of change (following verse ۱۱ of Surah Ra'd)"**. Journal of Quranic Knowledge, Volume ۹, Issue ۳۳: ۱۱۷-۹۵.

